

Anna Skomiał

studentka Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie

Stopień akceptacji norm prawnych i moralnych przez młodzież przystosowaną i nieprzystosowaną społecznie

Acceptance of legal and moral norms among socially adjusted and socially maladjusted youth

Streszczenie: Przedmiot przeprowadzonych badań stanowił stopień akceptacji norm prawnych i norm moralnych wśród młodzieży przystosowanej i nieprzystosowanej społecznie. W wyniku badań uzyskano wykaz zjawisk potępianych przez mężczyzn przystosowanych i nieprzystosowanych społecznie oraz taki sam wykaz dla kobiet. Przystosowane kobiety charakteryzują się większym liberalizmem niż nieprzystosowane kobiety, gdyż kobiety znajdujące się w grupie kontrolnej nie potępiły w najwyższym stopniu żadnego z badanych zjawisk. Natomiast kobiety z grupy eksperymentalnej w najwyższym stopniu potępiły 13 badanych zjawisk. Badani mężczyźni zarówno z grupy kontrolnej jak i eksperymentalnej charakteryzują się znacznym radykalizmem zarówno prawnym jak i moralnym. Prawie wszystkie zawarte w skali zjawiska zostały przez nich w znacznym stopniu potępione. Nie potępione zostały tylko trzy zjawiska, do których należą fałszowanie pieniędzy, współżycie bez ślubu oraz sadyzm i masochizm seksualny.

Summary: The object of the study was the degree of acceptance of legal norms and moral standards among socially adjusted and socially maladjusted youth. The result of the research was the list of controversial issues unaccepted by men and women from both groups. According to the, socially adjusted women are more liberal than maladjusted ones. Women in the control group did not condemn any of the thirteen issues proposed; in contrast, women from the experimental group behaved in an exact opposite way. The men, both in the control group and experimental are highly radical, both legally and morally, and they declared all instances of controversial issues as unacceptable. The only exception from this rule regards counterfeiting, extramarital sex and sexual sadism and masochism.

Słowa kluczowe: norma, patologia, przystosowanie społeczne, nieprzystosowanie społeczne, młodzież

Keywords: norm, pathology, social adjustment, social maladjustment, youth

Problematyka norm moralnych i prawnych jest szeroko dyskutowana, jej popularność przejawia się między innymi w wielości koncepcji oraz różnorodności aspektów, w których jest rozpatrywana. Tematyka ta będąca niejednokrotnie obiektem zainteresowania reprezentantów różnorodnych dyscyplin wiedzy jest obecna na wielu płaszczyznach ludzkiej egzystencji, a także jest powiązana z problematyką przestępczości i nieprzystosowania społecznego. Posiadanie zaburzeń normatywnych przez nieprzystosowane osoby w znacznym stopniu wyznacza sposób ich funkcjonowania oraz relacje z pozostałymi członkami społeczeństwa. Dlatego podjęto się zbadać normy prawne i moralne w celu określenia stopnia ich akceptacji przez młodzież przystosowaną i nieprzystosowaną społecznie.

W naukach prawnych występują obok siebie dwie koncepcje, które dotyczą struktury normy prawnej. Pierwsza z nich przyjmuje, że wszelkie normy prawne utworzone są z trzech następujących części: *hipotezy*, która wskazuje, do kogo dana norma jest skierowana, oraz określa, w jakich okolicznościach ma ona zastosowanie; *dyspozycji*, która wyznacza, w jaki sposób adresat normy ma postępować; a także z *sankcji*, która określa następstwa niezastosowania się do normy w sprecyzowanych warunkach hipotezy [Smoktunowicz, Kosikowski 2000]. Druga koncepcja traktuje normę prawną jako połączenie dwóch reguł, czyli normy sankcjonowanej wyznaczającej, jak ma się zachować w danych warunkach jej adresat, oraz normy sankcjonującej, która określa, a przede wszystkim nakazuje zastosowanie sankcji, gdy adresat nie spełni normy sankcjonowanej [Gęsicki 1997]. Gdy bierze się pod uwagę to, w jaki sposób norma prawna wskazuje na adresata, to rozróżnia się: *normy generalne* wskazujące adresata rodzajowo – na przykład ktoś, kto dopuścił się zniszczenia mienia publicznego, jak również *normy indywidualne*, czyli imiennie wskazujące adresata (np. Piotr Kowalski). Wyróżnia się także *normy konkretne* takie, które odnoszą się do jednorazowego zachowania się adresatów, oraz *normy abstrakcyjne* dotyczące określonego typu postępowania, które należy wielokrotnie realizować [Kalina-Prasznic 2005].

Według Georga Simmela [1975] prawo jest wynikiem transformacji rodzaju więzi społecznej, zaś zmiany prawa są spowodowane stale rosnącą złożonością systemów społecznych. We względnie niewielkich społecznościach, w których panuje spójność dotycząca przede wszystkim poglądów i wzorów

postępowania, wystarczy, aby jedynym regulatorem funkcjonowania społecznego jednostek należących do tej wspólnoty był obyczaj. Natomiast wraz z rozwojem wspólnoty model życia, który do tej pory w niej obowiązywał, nagle staje się niewystarczający dla wszystkich jej członków. W przypadku wzrostu liczby osób w grupie zmienia się także sposób ich uczestnictwa w życiu całej zbiorowości, gdyż kontakty pomiędzy jednostkami zaczynają mieć charakter pośredni. Kolejną istotną kwestią, na którą G. Simmel zwraca uwagę, jest to, iż forma kontroli ludzkiego postępowania, która opiera się na obyczajach, sprawiając tym samym wrażenie w dużym stopniu zakorzenionej w tradycji, jest mniej inwazyjna, w związku z tym bliższa i łatwiejsza do akceptacji przez jednostki. Pomimo że w porównaniu z prawem taka forma kontroli wydaje się być bardziej przyjazna, to jest ona jednocześnie bardziej wszechobecna i odnosi się do niemal każdej sfery ludzkiej egzystencji, podczas gdy prawo w wielu kwestiach pozostawia człowiekowi znaczny margines swobody.

Kolejnym socjologiem, który w swoich pracach poruszał tematykę prawną był Emil Durkheim [1999]. Uważał on bowiem, że to, jaki rodzaj prawa funkcjonuje w danej wspólnocie, czy jest to prawo *represyjne*, czy też *restytucyjne*, może wskazać, czego bezpośrednio nie da się zaobserwować. A mianowicie unaocznici panujące w danej wspólnocie więzi społeczne lub, jak to określa Durkheim, *solidarność społeczną*. Dwa typy solidarności społecznej odpowiadają dwóm wyróżnionym przez Durkheima rodzajom prawa. O pierwszym typie solidarności, tj. *solidarności mechanicznej*, można mówić wtedy, gdy wspólnotę łączy jedność przekonań, a więź społeczna powstaje dzięki całkowitemu uzależnieniu się jednostki od grupy. Toteż nieprzestrzeganie panujących w grupie standardów traktowane jest jako forma sprzeciwu wobec całej grupy, która represjonuje nierespektującą regułę jednostkę po to, by zapobiec w przyszłości podobnym zachowaniom ze strony innych jednostek. Drugi zaproponowany przez Durkheima rodzaj więzi społecznej, czyli tzw. *solidarność organiczna* jest natury pokojowej, ponieważ dąży do zorganizowania okoliczności, w których pomiędzy jednostkami może zaistnieć współpraca. Kooperacja ta jest jednak możliwa tylko wtedy, gdy normowana jest przez prawo restytucyjne, czyli takie, które prowadzi do wznowienia danego przyjętego układu funkcjonowania społecznego. Zdaniem Durkheima to właśnie prawo oparte na współpracy ma znaczący wpływ na formowanie się ładu społecznego i właściwych postaw jednostek, co w konsekwencji prowadzi do powstania porządku publicznego

w nowoczesnych społeczeństwach. Prawo restytucyjne kreuje rodzaj więzi społecznej zwany solidarnością organiczną, która substytuuje drugi typ więzi bazujący właśnie na jedności przekonań, czyli solidarność mechaniczną. Durkheim zwracał jednak uwagę na fakt, iż prawo kooperacyjne i prawo represyjne w różnych społeczeństwach wzajemnie się uzupełniają kreując w ten sposób swoisty dla nich porządek społeczny. W zaproponowanej przez Durkheima koncepcji prawo rozważane jest jako czynnik, który spaja społeczeństwo i sprzyja tworzeniu konsensusu. Taki sposób patrzenia na życie zbiorowe wyraźnie odróżnia się od koncepcji, które przy opisie funkcjonowania społecznego kładą akcent na konflikt, traktując go jako elementarny czynnik tworzący system społeczny, a prawo postrzegają jako niezbędny element do osiągnięcia przewagi zarówno politycznej jak i ekonomicznej.

Rozpatrując pojęcie moralności nie sposób nie wspomnieć o czynnikach, które ową moralność kształtują. Do czynników tych zaliczyć można między innymi, wpływ środowiska fizycznego, czynniki biologiczne, takie jak rasa czy płeć, czynniki demograficzne oraz ekonomiczne, ustrój polityczny oraz pełnione role społeczne. Przez środowisko fizyczne rozumieć należy wpływ na rozwój moralności takich czynników, jak gleba czy klimat, które wyznaczają pewien typ gospodarki lub produkcji [Ossowska 2005]. Znaczącą rolę klimatowi przypisuje Montesquieu [1997], który uważa, iż to właśnie klimat oddzielił granice wiary chrześcijańskiej od religii mahometańskiej.

Do czynników biologicznych, które oddziałują na moralność zalicza się między innymi płeć, kryterium to można rozpatrywać w kilku aspektach. Mówiąc o wpływie płci na moralność można mieć na myśli: wpływ odrębnej konstytucji biologicznej kobiet i mężczyzn na ich postawy; przejawiane zachowania, różnice wynikające z tego, kto dane wytyczne moralne określa; czyny, które mogą być niejednakowo oceniane zależnie od tego, czy ich sprawcami są kobiety, czy mężczyźni; oraz postępowania, które są inaczej wartościowane ze względu na, to w stosunku do kogo dane działanie zostało zrealizowane [Ossowska 2005].

Do czynników demograficznych rozpatrywanych pod względem ich potencjalnego wpływu na moralność zalicza się: gęstość zaludnienia, wielkość grupy, przyrost naturalny, role proporcji ludzi starych, wiek oraz proporcje płci. Wielu autorów zwracało uwagę na fakt, iż w miejscach, w których występuje gęste zaludnienie, niezbędne jest zwiększanie ilości istniejących norm, które za-

pobiegałyby ewentualnym konfliktom [Ossowska 2005]. Emil Durkheim [1999] zwraca uwagę na pozytywny aspekt zagęszczenia ludności, które jego zdaniem dodatnio wpływa na podział pracy oraz w dużym stopniu sprzyja solidarności organicznej. Kolejnym czynnikiem oddziałującym na moralność grupy jest jej wielkość, która ma ogromny wpływ na stopień oddziaływania niezwykle istotnej dla funkcjonowania moralności opinii publicznej. Im grupa jest mniej liczna, tym bardziej jej członkowie przestrzegają obowiązujących w niej reguł. Maria Ossowska [2005] ustosunkowując się do tego twierdzenia zauważa, iż ten pogląd jest do przyjęcia, ale pod warunkiem, że nie weźmie się pod uwagę grup rodzinnych.

Następnym czynnikiem jest kwestia przyrostu naturalnego, który w zależności od tego, czy jest dodatni czy też ujemny, może wpływać na rozwój moralności. I tak na przykład w krajach, gdzie przyrost naturalny jest duży, niejednokrotnie ze względu na niewystarczającą powierzchnię życiową nie piętnuje się praktyki aborcji, jak ma to miejsce chociażby w Japonii czy też Chinach. Do kwestii przyrostu naturalnego, a dokładnie jego wpływu na formowanie się wzorów osobowych odwołuje się w swej książce David Riesman [1971].

Kolejnym rozpatrywanym czynnikiem, który może oddziaływać na ludzką moralność jest wiek. Rejestry określające liczbę popełnianych przestępstw ukazują zależności pomiędzy popełnianiem pewnego rodzaju przestępstw a wiekiem, w którym przestępstwa te są dokonywane. Wpływ wieku na moralność można rozpatrywać w trzech następujących aspektach: pierwszy, który zwraca uwagę na fakt, iż moralność generowana przez młodych ludzi w grupach rówieśniczych jest odmienna od moralności tworzonej dzięki naciskowi starszych; drugi jest związany z tym, iż te same czyny są różnie oceniane w zależności od tego, czy są popełniane przez nastolatków, czy też przez dorosłych. Przedstawiona powyżej kwestia ma swoje odzwierciedlenie w prawie karnym, ponieważ to, czy dana osoba zostanie pociągnięta do odpowiedzialności karnej za popełnione czyny oraz wymiar zasądzonej jej kary, w dużym stopniu zależy od wieku oskarżonego. Trzeci aspekt dotyczy natomiast wieku, do którego odnoszą się dane reguły moralne, ma to chociażby miejsce w przypadku reguły, jaką jest mówienie prawdy, i tak na przykład wymaga się bycia prawdomównym wobec osób dorosłych, ale nie zawsze od osób dorosłych wymaga się, aby były one prawdomówne wobec dzieci [Ossowska 2005].

Do czynników ekonomicznych zaliczyć można ilość posiadanych przez dane społeczeństwo dóbr, a przede wszystkim ich jakość [Ossowska 2005].

Na moralność grupy społecznej może wpływać dominujący w danej społeczności ustrój polityczny. Od panującej w danym społeczeństwie formy rządów zależy, jakie zasady moralne będą w nim respektowane, a jakie nie będą miały odzwierciedlenia w rzeczywistości. Francuski filozof epoki Oświecenia Montesquieu [1997] wyróżniał trzy główne formy rządów oraz odpowiadające im trzy odmienne typy moralności. Ustrojami tymi były dzieląca się na rządy arystokracji i demokrację republika oraz monarchia i rządy despotyczne. Charakterystyka poszczególnych ustrojów wyraźnie wskazuje na to, że pomiędzy nimi występuje duże zróżnicowanie dotyczące chociażby wartości, które są w nich cenione, czy też rodzaje zachowań i postaw, które w tych formach rządów spotykają się z aprobatą bądź też potępieniem. W monarchii, na przykład, respektuje się ustanowione prawa, natomiast w despotyzmie nie mają one żadnego znaczenia. Poszczególne ustroje preferują odmienne zachowania swoich obywateli. W monarchii zwraca się szczególną uwagę na to, co różnicuje obywateli, a nie na to, co ich łączy, ceni się więc przede wszystkim wielkość dokonanych czynów. W despotyzmie każdy jest jednostką podległą, a więc poszczególni obywatele są sobie pod tym względem równi. W związku z tym nie może być też mowy o jednostkowych inicjatywach. Natomiast ustrojem, w którym mogą się kształtować cnoty obywatelskie, jest – zdaniem Montesquieu – republika demokratyczna, w której ma miejsce szacunek dla równości i zaszczepia się miłość do własnej ojczyzny. Według Montesquieu ustrój polityczny jest niezwykle ważnym czynnikiem, który w znacznym stopniu przyczynia się do rozwijania kondycji moralnej żyjących w nim obywateli [Ossowska 2005].

W literaturze odnaleźć można próby rozgraniczenia zakresu pojęciowego normy prawnej od moralnej. Takiego odróżnienia dokonała M. Ossowska (1963), przedstawiła ona badany problem na sześciu płaszczyznach. Należą do nich następujące zagadnienia: sposób sformułowania obydwu rodzajów norm; ich geneza; warunki, w jakich normy te obowiązują; sankcje, jakie za sobą niosą; tryb, w jakich obowiązują; treści, które zawierają. W pierwszym znaczeniu elementu różnicującego można dopatrywać się w budowie obydwu norm, a dokładnie w przybieraniu przez normę prawną postaci warunkowej, podczas gdy norma moralna posiada postać bezwarunkową. W drugim przypadku chodzi o rozróżnienie normy prawnej od moralnej na podstawie genezy ich

powstawania. Przyjmuje się, że normy prawne powstają dzięki namacalnym kodeksom ustanowionym przez jakąś legislatywę, natomiast normy moralne powstają dzięki wielu, przede wszystkim niesformalizowanym, złożonym procesom. W trzecim aspekcie dotyczącym kwestii warunków, w jakich oba rozpatrywane pojęcia funkcjonują, rozróżnienie polega na tym, że normy moralne obowiązują człowieka dopiero wtedy, gdy on sam zaakceptuje je w swoim sumieniu. Natomiast, jeśli chodzi o normy prawne, to rzecz ma się zupełnie inaczej, gdyż są one niejako narzucone człowiekowi z zewnątrz i jest on zobligowany do ich przestrzegania bez względu na to, czy się z nimi zgadza czy też nie. Normy prawne od moralnych różnią się także rodzajem sankcji, jakie grożą za ich nieprzestrzeganie. Naruszenie normy prawnej pociąga za sobą karę przewidzianą w kodeksie, podczas gdy przekroczenie normy moralnej wiąże się jedynie z potępieniem przez opinię publiczną. Kolejnym różnicującym oba pojęcia czynnikiem jest sposób, w jaki człowiek określa, czy rozpatrywane normy obowiązują bądź też nie. Jeżeli chce się stwierdzić, co obowiązuje w zakresie prawa, wystarczy zajrzeć do dzienników ustaw oraz kodeksów, podczas gdy w przypadku norm moralnych konieczny jest namysł nad tym, czy konkretna reguła moralna rzeczywiście odnosi się do właściwych wartości, które człowiek chce reprezentować. Ostatni aspekt dotyczy treści przekazywanych przez rozpatrywane normy. W przypadku norm prawnych funkcjonuje pogląd, iż oddziałują one na zachowania ludzi przejawiane na zewnątrz, jak również cechują się imperatywnym charakterem. Natomiast punktem odniesienia dla norm moralnych jest internalizacja poglądów danej jednostki, jej intencje oraz świat wewnętrznych przeżyć. Ponadto normy moralne mają charakter imperatywno-atrybutywny, który przejawia się w tym, że dane postępowanie, bądź zaniechanie jakiegoś zachowania nie wynika z chęci zaspokojenia czyjegoś roszczenia względem jednostki.

Prawidłowy sposób funkcjonowania człowieka w aspekcie społecznym zależy od jego moralności oraz od wewnętrznego sankcjonowania normy prawnej. W literaturze odnaleźć można liczne teorie próbujące tłumaczyć przyczyny wadliwego zachowania człowieka. Teorie te zazwyczaj odwołują się albo do przyczyn egzogennych (środowiskowych) albo endogennych (psychobiologiczne). Czynniki te można potraktować także jako współwystępujące, co czynią koncepcje multidyscyplinarne [Pytka 2005].

Czynniki środowiskowe mają wpływ na rozwój, który w konsekwencji zmierza do ukształtowania się moralności, a co za tym idzie internalizacji w procesie socjalizacji tego, co jest przedstawione jako słuszne w funkcjonowaniu interakcyjnym człowieka. Do czynników środowiskowych L. Pytka i T. Zacharuk [1998] zaliczają: rodzinę, szkołę oraz grupy rówieśnicze.

Rodzina, czyli środowisko społeczne jako pierwsze zaczyna oddziaływać, ma kluczowy wpływ na osiągniętą w przyszłości konfigurację osobowości dziecka. Dlatego też jakiegokolwiek odchylenia bądź zaburzenia w sferze działania rodziny mają swoje odbicie w prezentowanych przez dzieci zachowaniach moralnych manifestowanych w postawach. Jakiegokolwiek problemy pojawiające się na drodze rozwijającej się jednostki mogą stać się potencjalnymi powodami zwiększającymi ryzyko wystąpienia zaburzeń życia moralnego. Do tych czynników zaliczyć można występujące u rodziców schorzenia zarówno psychiczne jak i fizyczne, funkcjonowanie w warunkach biedy, różnego rodzaju nałogach, uczestniczenie w grupach przestępczych. Wielu badaczy właśnie w nieprawidłowym funkcjonowaniu rodziny dopatruje się źródeł zaburzeń, które w konsekwencji prowadzi do łamania norm prawnych i moralnych życia społecznego [Pytka, Zacharuk 1998].

Jednym z badaczy, którzy zajmują się negatywnym wpływem rodziny na funkcjonowanie społeczne jednostki, jest H. Kołakowska-Przełomiec [1978], która przedstawia cztery kluczowe aspekty wpływu rodziny na wystąpienie zaburzeń normatywnych, zarówno u dzieci jak i młodzieży. Pierwszym z nich jest nieodpowiedni klimat panujący w rodzinie, połączony zazwyczaj z: alkoholizmem, niewłaściwymi relacjami panującymi pomiędzy rodzicami, funkcjonowaniem rodziców w niezalegalizowanym związku, nieodpowiednim podejściem do dziecka, czy rozpadem rodziny. Drugim rozpatrywanym aspektem jest niedobór należytej troski okazywanej dziecku oraz deficyty poświęcanej mu uwagi, które związane są niejednokrotnie z indolencją życiową rodziców, ich chorobami bądź też pracą zawodową. Ten aspekt funkcjonowania rodziny C. Czapów [1978] umieszcza w przyczynie zwichniętej socjalizacji, która jest wynikiem niedoborów emocjonalnych u dziecka. Trzecią kwestią jest posługiwanie się nieadekwatnymi strategiami wychowawczymi. W przypadku, gdy rodzice stosują niewłaściwy system kar i nagród, bądź też stosują go niekonsekwentnie albo zbyt restrykcyjnie może to doprowadzić do wzbudzenia u dziecka nadmiernego lęku oraz przekonania o własnej krzywdzie [Mika 1969].

Czwarty aspekt dotyczy wychowywania się dziecka w rodzinie, której członkowie trudnią się działalnością przestępczą. Funkcjonowanie wśród takich osobników powoduje, że dziecko w naturalny sposób poprzez mechanizm naśladownictwa przyswaja sobie niewłaściwe wzory zachowania moralnego, odziorowanie takiego zachowania spotykają się z dezaprobatą społeczeństwa.

Wielu autorów [Czapów 1978; Pospiszyl, Żabczyńska 1985; Pytka, Zacharuk 1998] rozpatruje zagadnienie rodziny w kontekście jej wpływu na proces socjalizacji zwracając szczególną uwagę na kwestię emocjonalnego odrzucenia dziecka. Zdaniem K. Pospiszyla i E. Żabczyńskiej [1985] o odrzuceniu dziecka przez rodziców można mówić wtedy, gdy rodzice: nie poświęcają mu wystarczającej ilości czasu; nie zaspokajają jego elementarnych potrzeb; nie obdarzają go zaufaniem; potępiają jego zachowanie; nie stanowią dla niego wsparcia; wątpią w jego umiejętności; nie troszczą się o jego zdrowie i edukację; stosują wobec niego ścisły nadzór, niejednokrotnie związany z karaniem cielesnym; oraz nie angażują go w kwestie związane z rodziną. Dziecko doświadczające postawy odrzucającej jest zazwyczaj bierne, małomówne, ciche i skryte, może mieć także problemy z przystosowaniem się do wymagań otoczenia, co przejawiać się będzie w nieporadności i niezaradności życiowej [Ziemska 2009]. Niezaspokojenie potrzeby zależności i miłości wynikające z braku objawianej przez rodziców troski sprzyja przejawianej przez dzieci wrogości oraz negatywnemu postępowaniu [Maslow 2006]. Zjawisko to jest ściśle związane z prawem uczenia się, dotyczy następstw zachowań, czyli prawdopodobieństwa, że dana reakcja zostanie wzmożona lub stłumiona na skutek działania wzmocnień, nagród lub kar [Kendall 2004].

Niewłaściwą postawą przejawianą przez rodziców wobec swoich dzieci jest (antagonistyczna w stosunku do postawy odrzucającej) nadmierna koncentracja na dziecku, określana przez M. Ziemską [1979] *nadmiernym ochranianiem*. Postawa ta stoi w opozycji do zapewniania dziecku racjonalnej autonomii. Rodzice stosujący taką strategię nie pozwalają na zaistnienie sytuacji, gdzie dziecko mogłoby doświadczać jakichkolwiek niepowodzeń, a co się z tym wiąże pokonują za dziecko wszelkie trudności i przeszkody. Takie zachowania rodziców hamują spontaniczną aktywność dziecka oraz ograniczają jego ciekawość poznawczą powodując, iż dziecko obawia się samodzielnie dokonać wyboru, czy wykazać jakąkolwiek inicjatywę.

Do związanych z rodziną czynników, które stanowią zespół przyczyn składających się na powstanie zaburzeń funkcjonowania moralnego, można zaliczyć posiadane przez rodziców umiejętności oraz poziom wykształcenia, którym dysponują. O większym prestiżu rodziny stanowi przede wszystkim poziom kwalifikacji ojca, które zapewniają byt materialny oraz umożliwiają trwałe podnoszenie poziomu jakości życia [Pytka, Zacharuk 1998]. Negatywny czynnik stanowi także fizyczna nieobecność rodziców, która związana jest zazwyczaj z wykonywanym zawodem, wyjazdem do pracy za granicę, pobytem w zakładzie karnym bądź też różnego typu schorzeniami, które wymagają częstej hospitalizacji [Kozdrowicz 1989].

Istotnym czynnikiem są nałogi jednego bądź obojga rodziców, one w znaczący sposób mogą powodować powstawanie symptomów zaburzeń moralnych. W rodzinie uzależnionej jednostka narażona jest na różnego rodzaju napięcia emocjonalne, co prowadzi w konsekwencji do wadliwego ukształtowania psychospołecznego dziecka, które przyswaja nie tylko zaburzony obraz rodziny, ale także nieadekwatny obraz samego siebie. Dlatego też próbując zrekompensować sobie doznane braki niejednokrotnie łamie prawo bądź też postępuje niezgodnie z obowiązującymi normami życia moralnego, szukając rozwiązania pozwalającego na uwolnienie się od niekorzystnej sytuacji. Gdy jakakolwiek aktywność, nawet sprzeczna z przepisami prawa, przyniesie zysk, chociażby w postaci akceptacji ze strony ludzi np. trudniącymi się działalnością przestępczą, to takie postępowanie może zostać przez jednostkę w pełni usprawiedliwione, a tym samym uzasadnione. Osoby takie przy podejmowaniu decyzji zazwyczaj wykazują się pewnego rodzaju naiwnym myśleniem [Pytka, Zacharuk 1998].

Geneza nieprzystosowania społecznego może być rozpatrywana z punktu widzenia funkcji pełnionych przez szkołę jako instytucję powołaną w celu kształtowania, przygotowania do życia w społeczeństwie oraz pracy na rzecz społeczeństwa. Jednakże działalność szkoły w kontekście wyżej wymienionych funkcji pozostawia wiele do życzenia, a w związku z tym staje się obiektem krytyki [Spionek 1985]. Badacze zajmujący się tą problematyką zwracają uwagę na takie aspekty jak przecenianie funkcji kształcącej przy jednoczesnym zaniedbywaniu funkcji wychowawczej, a także niewłaściwe podejście do samego systemu nauczania, w którym rola ucznia sprowadza się głównie do odbioru i przyswojenia przekazanych przez nauczyciela wiadomości, a tym samym powoduje

jego bierność i nie wzbudza w nim motywacji nie tylko do nauki, ale i działania [Zacharuk 2008]. Nieprawidłowo działająca, a tym samym niespełniająca swych funkcji szkoła może stanowić źródło najrozmaitszych dysfunkcji rozwojowych, bądź też pogłębiać już istniejące [Spionek 1985]. W szkole wyróżnić można grupę uczniów, którzy ze względu na trudności w osiąganiu sukcesów w nauce są szczególnie podatni na wystąpienie symptomów nieprawidłowego funkcjonowania moralnego, są to jednostki wywodzące się z rodzin niespełniających swojej roli. Zazwyczaj rodziny te nie troszczą się o dziecko i jego wychowanie, bądź też urzeczywistniają funkcję opiekuńczo-wychowawczą w sposób nieprawidłowy [Zacharuk 2008].

Środowiskiem, które może stanowić zespół przyczyn nieprzystosowania społecznego, są grupy rówieśnicze. Podczas całego swojego życia jednostka przynależy do różnych grup środowiskowych, są one niezbędnym czynnikiem rozwoju społecznego człowieka. Siła wpływu grup rówieśniczych zależy od okresu rozwoju, w którym znajduje się dana jednostka. Młodzież zabiega o uczestnictwo w takich grupach, wybierając najbardziej odpowiednie do swojej osobowości, czyli te, które umożliwiają zajęcie jak najlepszej pozycji. W grupie rówieśniczej jednostka jest pełnoprawnym jej członkiem, funkcjonowanie w niej stanowi nieodzowne przygotowanie do podjęcia w społeczeństwie określonych czynności. Grupy rówieśnicze spełniają szereg istotnych funkcji, stanowią realny układ odniesienia normatywnego, znaczący czynnik socjalizacji, są elementem kontroli społecznej oraz terenem realizacji potrzeb przynależności i uczestniczenia w życiu społecznym. Odgrywają także znaczącą rolę w regulowaniu zasady koegzystencji systemu społecznego, jednostka uczy się akceptować różnice pomiędzy wzorem postępowania a tym, co reprezentuje [Misztal 1974]. Znaczenie roli grupy wzrasta, jeżeli jednostka funkcjonuje w odpowiednim środowisku, które oddziałuje w sposób pozytywny, chroniący. Problem pojawia się wtedy, gdy jednostka przebywa w grupie negującej ogólnie przyjęte wartości, wówczas mamy do czynienia z socjalizacją, którą C. Czapów [1978] określił jako podkulturową.

Do czynników endogennych wpływających na zaburzenie funkcjonowania moralnego, a w konsekwencji społecznego zalicza się czynniki biopsychiczne, czyli właściwości indywidualne, które powodują, że jednostka łamie ustanowione normy. Do czynników biopsychicznych zalicza się głównie mikrouszkodzenia oraz zaburzenia ośrodkowego układu nerwowego pochodze-

nia organicznego. Relacja między zachowaniami wiąże się z własnościami osobowości danej osoby ulegającej deprywacji oraz psychologicznymi warunkami popełnienia danego czynu, który jest sprzeczny z obowiązującymi normami [Pytka, Zacharuk 1998].

Na percepcje sytuacji, a tym samym właściwe postępowanie moralne, wpływa jeden z wymiarów osobowości, którym jest poczucie umiejscowienia kontroli. W zależności od tego, gdzie jest umiejscowione poczucie kontroli, na zewnątrz czy wewnątrz, można mówić o dwóch biegunach tego wymiaru osobowości. Poczucie kontroli zewnętrznej występuje u eksternalistów, w tym przypadku jednostka dopatruje się źródła wzmocnienia w szczęściu oraz jest przekonana, że wszystko, to co ją spotyka, zostało jej przeznaczone. Osoby takie żyją z przeświadczeniem, że bieg i jakość ich życia nie są zależne od nich samych, a więc od ich uświadomionego i zamierzonego działania. Jednostka uważa, że to co robi, bądź też, czego nie robi, nie ma żadnego wpływu na jej funkcjonowanie, w związku z tym nie postrzega wzmocnienia jako efektu własnej działalności. Drugi rodzaj to poczucie kontroli wewnętrznej, które charakteryzuje internalistów. Mamy z nim do czynienia, gdy dana osoba odczuwa, że pewne wydarzenia stanowią wynik podjętej aktywności, bądź też posiadanych niezmiennych właściwości. Jednostka ma poczucie, że to ona sama kieruje swoim życiem poprzez podejmowane wysiłki i starania [Domachowski, Kowalik, Miluska 1984].

Do czynników, które wzmacniają zewnętrzne poczucie kontroli, zaliczyć można rozbieżności występujące w strategiach wychowawczych, którymi posługują się rodzice. Są to: niestałe wymagania wobec dzieci, które powodują, że ciężko jest im sprostać, sztywność i rygoryzm oraz wychowanie autokratyczne. Natomiast na wewnętrzne poczucie umiejscowienia kontroli wpływają przede wszystkim zachowania charakteryzujące wychowanie demokratyczne, czyli takie, które z jednej strony umożliwiają dziecku bycie samodzielnym i podejmowanie decyzji, zaś z drugiej strony polegają na darzeniu dziecka uznaniem, miłością oraz jego ochronie (Sęk, 1998). Na poczucie umiejscowienia kontroli wpływ mają takie czynniki, jak: strategie stosowane podczas wychowania jednostki, spójność doświadczeń, kolejność narodzin, czynniki społeczne oraz wykorzystywane w toku edukacji metody kształcenia [Domachowski, Kowalik, Miluska 1984]. Z zaproponowaną przez Rottera teorią kontroli związana jest koncepcja zewnątrz- i wewnątrzsterowności. Zewnątrzsterowna jednostka nie

jest w stanie sama podejmować decyzji ani dokonywać wyborów, a co za tym idzie – oczekuje od innych, aby dokonywali ich za nią. Charakteryzuje ją także bierność, podporządkowanie się, konformizm oraz nieumiejętność wzięcia odpowiedzialności za swoje czyny. Człowiek sterowany z zewnątrz pozwala sobą kierować i jest jedynie pasywnym wykonawcą wydawanych mu poleceń. Jego zachowanie jest zgodne z przekazywanymi mu instrukcjami, a tym samym cechuje się on znaczną odtwórczością. Osoby zewnątrzsterowne mają trudności z akceptowaniem wieloznaczności i złożoności otaczającego świata, toteż postrzegają go wyłącznie w kolorach czarnym lub białym. Cechuje je także brak obiektywizmu, który wymaga, aby przy wydawaniu sądu brać po uwagę wiele odmiennych od siebie perspektyw. Człowiek wewnątrzsterowny natomiast jest aktywny, niezależny od innych, potrafi samodzielnie podejmować decyzje, a także brać za nie odpowiedzialność [Kozielecki 2000].

Kolejną grupę przyczyn mającą wpływ na zaburzenia moralne stanowią czynniki sytuacyjne, do których zaliczamy sytuacje pokusy. Z sytuacjami pokusy mamy do czynienia, gdy pobudki pochodzące ze standardu norm i wartości są sprzeczne z pobudkami pochodzącymi ze standardu korzyści. Uleganie pokusie i popełnianie przestępstw można tłumaczyć na trzy następujące sposoby. Pierwszy z nich zakłada fakt, iż jednostka w niewielkim stopniu uznała normy i wartości za własne i uznała, że pochodzą one z zewnątrz. Drugie wyjaśnienie określa, dlaczego jednostka ulega pokusie. Tu w interpretacji zakłada się tezę, że za wszystko odpowiedzialna jest silna sytuacja bodźca, w wyniku którego jednostka nie jest w stanie powstrzymać się nawet pomimo zinternalizowanych zakazów. Trzeci sposób opiera się na założeniu, że dana osoba odnajduje wiarygodne uzasadnienie dla swojego postępowania. Usprawiedliwienia są wszystkimi tymi elementami, czy procesami poznawczymi, które zmniejszają dysonans poznawczy powstający w warunkach pokusy. Mogą pojawiać się zarówno po dokonaniu czynu, jak i przed jego wystąpieniem. Usprawiedliwienie polega na takiej percepcji sytuacji, która sprawia, że zachowanie przynoszące danej jednostce korzyści – aczkolwiek niezgodne ze społecznie akceptowaną wartością – może zostać bez trudu uzasadnione poprzez odniesienie się do pewnych jej komponentów. Usprawiedliwienia sytuacyjne to uzasadnienia konstruowane w celu zastosowania ich do konkretnego czynu, który miał miejsce w określonej sytuacji. Wyróżnia się dwie zasadnicze strategie tych usprawiedliwień. Pierwsza z nich opiera się na ponownej interpretacji implikacji da-

nego czynu. Bez względu na to, jakie rezultaty przyniosą podejmowane przez jednostkę działania, liczą się przede wszystkim jej dobre intencje, które wystarczają do tego, aby sprawcę danego czynu oceniać pozytywnie. Złe zamiary natomiast, aby prowadziły do negatywnej oceny sprawcy czynu muszą wiązać się ze skutkami przynoszącymi szkodę. Osoba dopuszczająca się czynu mającego negatywne skutki dla innych będzie próbowała zredukować uczynioną przez siebie szkodę w dwojaki sposób. Pierwsza strategia polega na doszukiwaniu się pozytywnych konsekwencji swojego działania, a także kwestionowaniu wielkości bądź znaczenia wyrządzonej krzywdy. Druga taktyka opiera się na braniu odpowiedzialności tylko za część negatywnych rezultatów swoich działań, obarczając resztą winy inne jednostki bądź też samą ofiarę. Druga strategia usprawiedliwień polega na reinterpretacji dążeń jednostki, która zmierza ku temu, aby nadać inną wartość swoim intencjom. W ramach tej strategii można stosować dwie następujące taktyki: powoływanie się na brak świadomości w chwili popełniania czynu, czy też konieczność dokonania czynu w danej sytuacji oraz na los, bądź też nieprzewidziany zbieg okoliczności [Kosewski 1985].

Metodologia badań

Celem przeprowadzonych badań jest określenie stopnia akceptacji norm prawnych i moralnych wśród młodzieży przystosowanej i nieprzystosowanej społecznie.

Na podstawie stadiów nieprzystosowania społecznego C. Czapówa [1978] można domniemywać, że młodzież nieprzystosowana społecznie przejawia irracjonalny opór nie tylko wobec osób socjalizująco znaczących, ale również wobec przekazywanych przez te osoby powszechnie akceptowanych norm prawnych i moralnych. Dlatego też na tej podstawie sformułowano dwie hipotezy:

Normy prawne i moralne są w mniejszym stopniu akceptowane przez młodzież przystosowaną niż nieprzystosowaną społecznie.

Istnieją istotne statystycznie różnice w stopniu akceptacji norm prawnych i moralnych pomiędzy młodzieżą przystosowaną i nieprzystosowaną społecznie.

Narzędziem badawczym zastosowanym w pracy była skala badająca stopień akceptacji norm prawnych i moralnych autorstwa S. Sobczaka. Zadaniem respondenta jest zaznaczenie na skali od 0 (nie potępiam) do 4

(w najwyższym stopniu potępiam) na ile badana osoba ustosunkowuje się do podanych 100 zjawisk społecznych na podstawie, których można określić stopień akceptacji norm prawnych i moralnych.

W przeprowadzonych badaniach udział wzięło 60 osób. Badaniami zostały objęte cztery grupy młodzieży, każda po 15 osób. Grupę eksperymentalną stanowiło 15 nieprzystosowanych kobiet ze Schroniska dla Nieletnich i Zakładu Poprawczego w Falenicy oraz 15 nieprzystosowanych mężczyzn z Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego w Warszawie. Nieprzystosowana młodzież uczęszczała do gimnazjum. Na grupę kontrolną natomiast składało się 15 przystosowanych kobiet oraz 15 przystosowanych mężczyzn z klas III dwóch Publicznych Gimnazjów w Żyrardowie.

Analiza wyników badań i wnioski

W 46 przypadkach odnotowano statystycznie istotne różnice w wyborach preferencji akceptacji norm prawnych i moralnych wśród badanej młodzieży, dotyczą one następujących zjawisk: *terroryzm, kidnaping, samobójstwo, aborcja, eutanazja, morderstwo, nie udzielenie pomocy w zagrożeniu życia lub zdrowia, nikotyizm, hazard, lekomania, korupcja, mataczenie, dyskryminacja kobiet, prześladowanie z powodu innej narodowości, prześladowanie z powodu religii, klonowanie ludzi, uchylanie się od służby społecznej, znieważanie symboli narodowych, kradzież cudzego mienia, okłamywanie ludzi, chciwość, kłótniwość, brak przebaczenia, nie dotrzymywanie obietnicy, nie oddawanie pożyczonych pieniędzy, wulgaryzm, skąpstwo, satanizm, zdrada małżeńska, rozwód, przemoc fizyczna nad współmałżonkiem, rozpijanie nieletnich, nakłanianie nieletnich do prostytucji, popieranie się w celu uzyskania korzyści, wykorzystanie stanowiska do uzyskania korzyści, jazda bez biletu, informowanie, że ktoś dopuścił się wykroczenia, kazirodztwo, zgwałcenie, pornografia z udziałem zwierząt, transseksualizm, biseksualizm, transwestytyzm, współżycie bez ślubu, sadyzm i masochizm seksualny, handel żywym towarem. Różnice wynikają stąd, że osoby nieprzystosowane we wszystkich wymienionych przypadkach uzyskiwały wyższą średnią niż osoby przystosowane.*

Tabela 1. Średnia arytmetyczna i istotność dwustronna przy założonej równości wariancji dla grup niezależnych, przystosowanych i nieprzystosowanych społecznie

norma		N	f	norma		N	f	norma		N	f	norma		N	f
1. Współpraca z wywiadem obcego państwa	P	30	2,47	26. Ukrywanie dochodów przed urzędem	P	30	2,67	51. Zdrada małżeńska	P	30	3,43	76. Kazirodztwo	P	30	2,70
	N	30	3,00		N	30	3,00		N	30	3,97		N	30	3,50
2. Szpiegostwo przemysłowe	P	30	2,87	27. Nacjonalizm	P	30	2,53	52. Rozwód	P	30	3,53	77. Zgwałcenie	P	30	2,87
	N	30	3,00		N	30	3,00		N	30	4,00		N	30	3,47
3. Terroryzm	P	30	3,67	28. Rasizm	P	30	3,23	53. Uchylenie się od alimentów	P	30	2,00	78. Pederastia	P	30	1,37
	N	30	4,00		N	30	3,50		N	30	2,00		N	30	2,00
4. Gangsterstwo	P	30	3,17	29. Szowinizm	P	30	2,87	54. Przemoc psychiczna nad współmałżonkiem	P	30	2,47	79. Lesbijstwo	P	30	1,47
	N	30	3,50		N	30	3,33		N	30	3,13		N	30	2,00
5. Kidnapping	P	30	3,60	30. Znieważanie człowieka	P	30	2,73	55. Przemoc fizyczna nad współmałżonkiem	P	30	3,47	80. Pedofilia	P	30	1,60
	N	30	4,00		N	30	3,20		N	30	4,00		N	30	2,27
6. Pacyfizm	P	30	3,50	31. Dyskryminacja kobiet	P	30	3,43	56. Przemoc fizyczna wobec dzieci	P	30	1,50	81. Prostytycja wśród kobiet	P	30	1,03
	N	30	3,50		N	30	3,90		N	30	2,00		N	30	1,80
7. Totalitaryzm	P	30	3,50	32. Prześladowanie z powodu innej narodowości	P	30	3,60	57. Rozpijanie nieletnich	P	30	3,03	82. Prostytycja wśród mężczyzn	P	30	1,50
	N	30	3,63		N	30	4,00		N	30	3,50		N	30	2,00
8. Denuncjacja	P	30	2,00	33. Prześladowanie z powodu religii	P	30	3,73	58. Sprzedaż nieletnim alkoholu i papierosów	P	30	2,00	83. Prostytycja wśród dzieci	P	30	1,80
	N	30	2,27		N	30	4,00		N	30	2,47		N	30	2,40
9. Oczernianie i pobicie nieznanego	P	30	1,63	34. Klonowanie ludzi	P	30	2,40	59. Rozdawanie nieletnim narkotyków	P	30	2,33	84. Osiąganie korzyści za usługi seksualne	P	30	2,00
	N	30	2,00		N	30	3,27		N	30	2,97		N	30	2,00

Cd. tabeli 1 ze strony 62

norma		N		f	norma		N		f	norma		N		f	norma		N		f
10. Samobójstwo	P	30	3,67	,000	35. Rezygnacja z udziału w wyborach	P	30	2,20	,050	60. Nakłanianie nieletnich do prostytucji	P	30	2,40	,041	85. Molestowanie seksualne	P	30	1,30	,194
11. Aborcja	P	30	2,73	,025	36. Uchylenie się od służby społecznej	P	30	2,97	,031	61. Popieranie się w celu uzyskania korzyści	P	30	1,57	,037	86. Pornografia miękka	P	30	2,63	,122
	N	30	3,40			N	30	3,50			N	30	2,47			N	30	3,13	
12. Eutanazja	P	30	2,97	,031	37. Znieważanie symboli narodowych	P	30	3,87	,039	62. Wykorzystanie stanowiska do uzyskania korzyści	P	30	1,63	,016	87. Pornografia twarda	P	30	2,87	,239
	N	30	3,50			N	30	4,00			N	30	2,57			N	30	3,20	
13. Morderstwo	P	30	3,30	,006	38. Znieważanie symboli religijnych	P	30	2,80	,265	63. Załatwienie sprawy przez znajomości	P	30	2,10	,330	88. Pornografia dziecięca	P	30	3,80	,051
	N	30	3,77			N	30	3,13			N	30	2,50			N	30	4,00	
14. Nieudzielenie pomocy w zagrożeniu	P	30	3,37	,001	39. Kradzież cudzego mienia	P	30	2,70	,031	64. Wręczenie prezentów lekarzom	P	30	2,47	,142	89. Pornografia z udziałem zwierząt	P	30	2,77	,044
	N	30	3,90			N	30	3,33			N	30	3,00			N	30	3,33	
15. Alkoholizm	P	30	3,50	,305	40. Kradzież mienia publicznego	P	30	1,77	,082	65. Wręczenie prezentów nauczycielom	P	30	3,10	,088	90. Sodomia	P	30	2,10	,232
	N	30	3,63			N	30	2,50			N	30	3,50			N	30	2,63	
16. Narkomania	P	30	3,17	,066	41. Okłamywanie ludzi	P	30	1,73	,042	66. Przemyt	P	30	1,10	,110	91. Transseksualizm	P	30	2,60	,014
	N	30	3,57			N	30	2,57			N	30	1,73			N	30	3,40	
17. Nikotynizm	P	30	2,97	,037	42. Chciwość	P	30	1,00	,004	67. Nielegalna praca	P	30	2,50	,141	92. Biseksualizm	P	30	3,73	,002
	N	30	3,50			N	30	2,00			N	30	3,00			N	30	4,00	
18. Hazard	P	30	1,67	,000	43. Kłótność	P	30	,70	,020	68. Jazda bez biletu	P	30	2,10	,049	93. Transwestytyzm	P	30	3,53	,000
	N	30	2,97			N	30	1,47			N	30	2,90			N	30	4,00	
19. Lekomania	P	30	3,03	,006	44. Brak przebaczenia	P	30	3,30	,003	69. Prowadzenie w stanie nietrzeźwym	P	30	1,87	,069	94. Seks oralny	P	30	2,00	1,000
	N	30	3,77			N	30	3,83			N	30	2,63			N	30	2,00	

Cd. tabeli 1 ze strony 63

norma		N	f	norma		N	f	norma		N	f	norma		N	f
20. Łapówkarstwo	P	30	2,77	45. Niedotrzymanie obietnicy	P	30	2,87	70. Niszczenie mienia publicznego	P	30	2,17	95. Seks analny	P	30	1,80
	N	30	3,00		N	30	3,40		N	30	2,83		N	30	2,00
21. Korupcja	P	30	3,10	46. Nieoddawanie pożyczonych pieniędzy	P	30	3,23	71. Napady rabunkowe	P	30	2,37	96. Współżycie bez ślubu	P	30	,07
	N	30	3,63		N	30	3,70		N	30	2,97		N	30	,83
22. Mataczenie	P	30	3,37	47. Nieuczciwość	P	30	1,70	72. Informowanie, że ktoś popełnił przestępstwo	P	30	2,87	97. Promiskuityzm	P	30	1,03
	N	30	3,83		N	30	2,40		N	30	3,13		N	30	1,80
23. Marnowanie publicznych pieniędzy	P	30	3,37	48. Wulgaryzm	P	30	2,97	73. Informowanie, że ktoś dopuścił się wykroczenia	P	30	2,73	98. Sadyzm i masochizm seksualny	P	30	,00
	N	30	3,63		N	30	3,50		N	30	3,33		N	30	,43
24. Defraudacja	P	30	2,67	49. Skapstwo	P	30	3,53	74. Informowanie, że ktoś ukrywa dochody	P	30	2,10	99. Sutenerstwo	P	30	1,27
	N	30	3,07		N	30	4,00		N	30	2,63		N	30	1,87
25. Falszowanie pieniędzy	P	30	,53	50. Satanizm	P	30	3,87	75. Udzielenie pomocy osobie poszukiwanej przez policję	P	30	2,13	100. Handel żywym towarem	P	30	2,17
	N	30	,87		N	30	4,00		N	30	2,70		N	30	2,70

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Wykaz zjawisk nie potępianych i potępianych przez osoby przystosowane i nieprzystosowane społecznie

Stopień akceptacji	Nieprzystosowane osoby	Przystosowane osoby
zjawiska nie potępiane <i>średnia od 0 do 1,03</i>	falszowanie pieniędzy, współżycie bez ślubu, sadyzm i masochizm seksualny,	falszowanie pieniędzy, chciwość, kłótniwość, prostytutka wśród kobiet, współżycie bez ślubu, promiskuityzm, sadyzm i masochizm seksualny,
zjawiska potępiane <i>średnia od 3,51 do 4</i>	terroryzm, kidnaping, samobójstwo, prześladowanie z powodu innej narodowości, prześladowanie z powodu religii, znieważanie symboli narodowych, skapstwo, satanizm, zdrada małżeńska, rozwód, przemoc fizyczna nad współmałżonkiem, pornografia dziecięca, biseksualizm, transwestytyzm, morderstwo, nie udzielenie pomocy w zagrożeniu życia i zdrowia, alkoholizm, narkomania, lekomania, korupcja, marnowanie publicznych pieniędzy, dyskryminacja kobiet, brak przebaczenia, nie oddawanie pożyczonych pieniędzy,	terroryzm, kidnaping, samobójstwo, znieważanie symboli narodowych, skapstwo, satanizm, rozwód, pornografia dziecięca, biseksualizm, transwestytyzm,

Źródło: opracowanie własne.

Natomiast w 4 przypadkach młodzież nieprzystosowana i przystosowana zadeklarowała w 100% takie samo stanowisko. Dokładnie zjawisko *pacyfizmu* zostało potępione (*na poziomie średniej 3,5*), zaś wobec kolejnych norm zadeklarowano nieznaczny stopień potępienia (*na poziomie średniej 2*). Postawy te dotyczyły: *uchylania się od obowiązku alimentacyjnego, osiągania korzyści w zamian za usługi seksualne oraz seksu oralnego*. W pozostałych 50 deklaracjach nie odnotowano różnic statystycznie istotnych, choć za każdym razem średnia arytmetyczna potępianego zjawiska była wyższa u osób nieprzystosowanych niż przystosowanych.

Różnica w obydwu badanych grupach, czyli wśród osób przystosowanych i nieprzystosowanych społecznie odznacza się tym, że osoby przystosowane potępiają w znacznym stopniu 10 badanych zjawisk, podczas gdy osoby nieprzystosowane w znacznym stopniu potępiają 24 zjawiska. We wszystkich wymienionych przypadkach istnieją różnice statystycznie istotne, poza jednym zjawiskiem, czyli *pornografią dziecięcą*, na którą jedna i dru-

ga grupa badana nie wyraża absolutnie aprobaty. Średnia wskazuje na to, że osoby nieprzystosowane w wyższym stopniu negują wszystkie te zjawiska. Nieprzystosowane osoby nie potępiają 3 zjawisk, natomiast osoby przystosowane nie potępiają 7 zjawisk. Ze wszystkich nie potępianych zjawisk, różnice statystycznie istotne nie zachodzą tylko w dwóch przypadkach, mianowicie w deklaracji co do *falszowania pieniędzy*, oraz *prostytcji wśród kobiet*, obydwie grupy w jednakowym stopniu nie potępiają tych zjawisk. W pozostałych przypadkach istnieją różnice statystycznie istotne. Osoby nieprzystosowane w wyższym stopniu negują te zjawiska.

Hipoteza pierwsza nie potwierdziła się, osoby nieprzystosowane społeczne wykazały znacznie większą dojrzałość i radykalizm niż osoby przystosowane. W przypadku osób nieprzystosowanych być może znaczenie odegrał czynnik resocjalizacji. Natomiast dziewczęta przystosowane w deklarowaniu stopnia akceptacji norm prawnych i moralnych zaopiniowały dużo wyższy relatywizm niż dziewczęta nieprzystosowane w podejściu do badanych zjawisk i tylko w tym przypadku można wysnuć te same wnioski co H. Świda-Zięba [2005], a mianowicie, że współczesna młodzież charakteryzuje się dużym liberalizmem moralnym. Odpowiedzi badanych chłopców z obydwu grup są na jednakowym poziomie potępienia negatywnych postaw społecznych. Niemniej jednak badania te potwierdzają wnioski z konkluzji S. Sobczaka [2009], który stwierdził, że niesłuszne jest przypisywanie młodzieży kryzysu wyborów normatywnych. W niniejszych badaniach należy dodać, że tego kryzysu nie należy przypisywać także młodzieży nieprzystosowanej.

Literatura

1. Czapów C., (1980), *Wychowanie resocjalizujące, Elementy metodyki i diagnostyki*, PWN, Warszawa.
2. Domachowski W., Kowalik S., Miluska J., (1984), *Z zagadnień psychologii społecznej*, PWN, Warszawa.
3. Durkheim E., (1999), *O podziale pracy społecznej*, PWN, Warszawa.
4. Gęsicki M., (1997), *Mały leksykon prawniczy*, Wydawnictwo Difin – Centrum Doradztwa i Informacji, Warszawa.

5. Kalina-Prasznic U. (red.), (2005), *Mała Encyklopedia Prawa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
6. Kendall P.C., (2004), *Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji*, GWP. Gdańsk.
7. Kołakowska-Przełomiec H., (1978), *Środowisko rodzinne w świetle badań kryminologicznych*, [w:] Jasiński J. (red.), *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*, Ossolineum. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
8. Kosewski M., (1985), *Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
9. Kozdrowicz E., (1989), *Sytuacja dziecka w rodzinie matki samotnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
10. Kozielecki J., (2000), *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa. Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
11. Maslow A., (2006), *Motywacja i osobowość*, PWN, Warszawa.
12. Mika S., (1969), *Skuteczność kar w wychowaniu*, PWN, Warszawa.
13. Misztal B., (1974), *Grupy rówieśnicze młodzieży*, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
14. Montesquieu C.L., (1997), *O duchu praw*, Wydawnictwo Antyk, Kęty.
15. Ossowska M., (1963), *Podstawy nauki o moralności*, PWN, Warszawa.
16. Ossowska M., (2000), *Normy moralne: próba systematyzacji*, PWN, Warszawa.
17. Ossowska M., (2005), *Socjologia moralności*, PWN, Warszawa.
18. Pospiszyl K., Żabczyńska E., (1985), *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, PWN, Warszawa.
19. Pytka L., (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna*, APS, Warszawa.
20. Pytka L., Zacharuk T., (1998), *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*, WSRP, Siedlce.
21. Riesman D., (1971), *Samotny tłum*, PWN, Warszawa.
22. Sęk H., (1998), *Spoteczna psychologia kliniczna*, PWN, Warszawa.
23. Simmel G., (1975), *Socjologia*, PWN.
24. Smoktunowicz E., Kosikowski C. (red.), (2000), *Wielka encyklopedia prawa*, Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, Białystok-Warszawa.

25. Sobczak S., (2009), *Młodzież wobec stopnia akceptacji norm prawnych i moralnych*, [w:] Walczak-Duraj D. (red.), *Wartości i postawy młodzieży Polskiej*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
26. Świda-Zięba H., (2005), *Młodzież w nowym świecie*, Wydawnictwo Literackie. Kraków.
27. Zacharuk T., (2008), *Wprowadzenie do edukacji inkluzyjnej*, Akademia Podlaska. Siedlce.
28. Ziemska M., (1979), *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
29. Ziemska M., (2009), *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa.